

**ВІЦЕБСКАЕ ГУБЕРНСКАЕ АДДЗЯЛЕННЕ АБЛАСНОГА ЎПРАЎЛЕННЯ ПА СПРАВАХ
ЛІТАРАТУРЫ І ВЫДАВЕЦТВАЎ ЗАХОДНЯЙ ВОБЛАСЦІ РСФСР**

канд. гіст. навук, дац. **A.B. СУМКО**
(*Полацкі дзяржжаўны ўніверсітэт*)

Адлюстраваны адметнасці цэнзурнай палітыкі на далучаных у 1919 годзе да РСФСР беларускіх землях, а менавіта Віцебскай губерні. Даследуеца працэс фарміравання і асаблівасці развіцця Віцебскага губернскага абласнога ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР.

Уводзіны. Віцебскае губернскае абласное ўпраўленне па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР да гэтага часу не было прадметам навуковага даследавання. Пры напісанні артыкула былі прааналізаваны дакументы і матэрыялы Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь, Дзяржаўнага архіва Віцебскай, воабласці. Гэта цыркуляры і інструкцыі Галоўліта РСФСР пра права і абавязкі мясцовых органаў цэнзуры, спісы забароненай да распаўсядження літаратуры. Цікаласць уяўляюць сабой даклады аб арганізацыі губліта, справаздачы ўпаўнаважаных Галоўліта, спісы служачых, а таксама пратаколы першай абласной нарады прадстаўнікоў аддзела літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці, яго губернскіх аддзелаў і палітканцrolю ГПУ. Гэтыя крыніцы, з аднаго боку, утрымліваюць інфармацыю аб працы Галоўнага ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў увогуле, з другога – дазваляюць вызначыць спецыфіку ажыццяўлення цэнзурнага канцrolю ў Віцебскай губерні да 1924 года.

Асноўная частка. Пасля ўтварэння ў лютым 1919 г. Літоўска-Беларускай ССР тэрыторыя Беларусі аказалася падзеленай паміж гэтай рэспублікай і РСФСР. Да апошняй адышлі Магілеўская (пасля яе скасавання тэрыторыя ўвайшла ў склад Гомельскай губерні), Віцебская і Смаленская губерні, якія склалі Заходнюю вобласць РСФСР з цэнтрам у Смаленску, дзе былі створаны органы дзяржаўнай улады, якія дзейнічалі згодна з законамі РСФСР. Адмысловae месца адводзілася выдавецкай справе. Яна была скіравана пераважна на выпуск літаратуры, якая не толькі адлюстроўвала асаблівасці сацыяльна-культурнага развіцця тагачаснага грамадства, але як мага больш эфектыўна садзейнічала вырашенню пастаўленай мэты – стварыць і замацаваць сістэму новых сацыяльных каштоўнасцей. Каб друкаваная прадукцыя з'яўлялася носьбітам выверанай інфармацыі, была створана адпаведная сістэма канцrolю. Ва ўмовах нетрывалай як знешнє, так і ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў краіне, ажыццяўленне цэнзуры насіла няўстойлівы характар, здзейснялася шматлікімі дублюючымі ўстановамі пераважна да ўжо надрукаваных твораў. Неабходнасці ў папярэдній цэнзуры не было па прычыне поўнай нацыяналізацыі і рэквізіцыі друкарняў у гады ваенна-камуністычнага перыяду. Спачатку канцralюючыя функцыі ў Заходній вобласці РСФСР выконвалі органы ваеннай цэнзуры. Каб патрапіць на службу, неабходна было падаць не меней двух рэкамендацый ад камуністаў і запоўніць адпаведную анкету, дзе ўтрымліваліся звесткі аб адукацыі, веданні моў, партыйны стаж, нацыянальнасць і ўдзел у небальшавіцкіх арганізацыях [1].

З восені 1922 г. функцыі дзяржаўна-ідэалагічнага канцrolю за выдавецкай справай усклалі на абласное ўпраўленне па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці (аблітзах), якое ўваходзіла ў структуру Галоўліта РСФСР [2]. Асноўнай задачай аблітзаха стала забеспечэнне адпаведнасці друкаванай прадукцыі тым ідэалагічным установкам, якія дыктуваліся партыйна-дзяржаўнымі органамі.

Аблітзах меў літаратурны, адміністрацыйна-інструктарскі аддзелы і сакратарыят. Першы складаў спісы забароненых і дазволеных кніг мясцовага выдання. Другі выконваў канцrolльныя і арганізацыйныя функцыі. У Віцебскай губерні было створана аддзяленне (губліт) аблітзаха – Віцебскае губернскае абласное ўпраўленне па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР. Яно выконвала такія ж функцыі, што і аблітзап, толькі ў межах сваёй губерні. У адміністрацыйных і гаспадарчых адносінах губліт падпарадкоўваўся губернскаму аддзелу народнай адукацыі, перыядычна інфармуючы яго аб праведзенай работе, але працаваў пад непасрэдным кіраўніцтвам аблітзапа. У сваёй паўсядзеннай работе губліт павінен быў карыстацца ўказаннямі з боку агітпропаў губкаматаў РКП(б) і падтрымліваць сувязь з аддзеламі губавенкаматаў, з дапамогай якіх ажыццяўлялі ваенную цэнзуру [3].

У сваю чаргу губліту падпарадкоўваліся павятовыя інспектары, якія на падставе сакрэтнага пераліку забароненых кніг ажыццяўлялі ў паветах канцrolль за кніжным рынкам. Аблітзах высылаў павятовым інспектарам пералік забароненых кніг, якія павінны былі захоўваць як сакрэтны. Інспектар меў права часова прыпыніць выпуск выданняў, за выключэннем партыйных (канчаткове рашэнне аб забароне належала губліту) [4]. У кожным мястэчку, дзе знаходзілася нават невялічкая друкарня, інспектар меў сваёго прадстаўніка, які вылучаўся мястачковай ячайкай РКП(б) і зацвярджаўся агітпропам паветкома. Аднак нават калі ў адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінцы адсутнічала друкарскае аbstalяванне, дзяржаўна-ідэалагічны канцrolль выражалася ў форме сістэматычных праверак бібліятэк і кніжных кіескаў. Такая разгалінаваная структура па ажыццяўленні цэнзуры на месцах выконвала ролю фільтра

Гісторыя

замежнай літаратуры, якая, асабліва падчас новай эканамічнай палітыкі, лягчэй пранікала ў памежныя паветы, чым у цэнтральныя і была патэнцыяльным носьбітам іншай ідэалогії.

Нягледзячы на тое, што з пункту гледжання цэнтральнай улады кантроль над выдавецкай спрабай у Заходній вобласці павінен быў быць вельмі моцным, зыходзячы з геапалітычнага становішча рэгіена, справа па стварэнні губліта ў Віцебскай губерні ішла марудна, бо адсутнічалі сродкі для фарміравання апарата. Губліты, па меркаванню партыйных органаў у Москве, павінны былі фінансавацца з мясцовага бюджету. Але ўказанні аб стварэнні мясцовых цэнзурных органаў прыйшлі пасля таго, як губернскія бюджеты былі зацверджаны, таму сродкаў на незапланаваныя губліты не было. Як вынік – у Віцебскай губерні губліта як установы з самастойным дзеючым апаратам фактычна не было. Ен існаваў толькі на паперы. Функцыі папярэдняй цэнзуры выконвалі работнікі рэдакцый, што супярэчыла прынцыпам працы Галоўліта.

Умацаванне цэнзурнага апарата на месцах адбылося ў пачатку 1923 г., калі да органаў Галоўліта перайшоў кантроль за тэатральнымі пастаноўкамі і відовішчамі, а таксама з увядзеннем платнасці кнігавыдавецкай прадукцыі ва ўмовах новай эканамічнай палітыкі. Цэнтральнае кіраўніцтва пачало строга сачыць за тым, каб палітыка-ідэалагічны кантроль ажыццяўляўся толькі спецыяльна прызначанымі цэнзарамі, свободнымі ад дадатковай працы.

Пасля канчатковага афармлення мясцовых органаў цэнзуры ўсе выдавецкія прадпрыемствы, якія займаліся выпускам і распаўсюджаннем літаратуры на тэрыторыі Заходній вобласці, былі перарэгістраваны. Ва ўмовах нэпа, калі ўзнікалі розныя тыпы друкарскіх прадпрыемстваў (прыватныя, ведамасныя, прафсаюзныя і інш.), Віцебскае губернскае аддзяленне абласнога ўпраўлення па спраўах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР было абавязана высвятляць, хто з'яўляўся сапраўднымі фінансістамі выдавецтва (калі яно было прыватным), правяраць склад рэдакцый, сувязі з замежнымі выдавецтвамі, а таксама сачыць за тым, каб выпуск і распаўсюджванне літаратуры не сталі крыніцай даходаў для эсэраў, меншавікоў і інш.

Усе ўстановы, арганізацыі, якія займаліся выданнем і распаўсюджваннем літаратуры, павінны былі прадастаўляць Віцебскаму губліту спісы выданняў для папярэдняга прагляду. Без візы губернскага аддзялення рукапіс не мог быць дапушчаны да друку. Трэба заўважыць, што губліт валодаў пэўнай самастойнасцю ў вызначанні ступені прыдатнасці да распаўсюджжання толькі той літаратуры, што выходзіла ў межах Віцебскай губерні. Аднак былі выпадкі, калі цэнзары забаранялі выданні, дазволенныя Галоўлітам РСФСР, або наадварот, тым самым падрываючы аўтарытэт апошняга. Вынікам была замена цэнзара.

Віцебскае губернскае аддзяленне абласнога ўпраўлення па спраўах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР уважліва сачыла за тэатральнымі і эстраднымі пастаноўкамі, выступленнямі самастойных гастралераў, якія раз'язжалі па паветах і мястэчках. Кінафільмы, якія прыбывалі з прадстаўніцтва Савецкага кіно для губерні падвяргаліся папярэднemu закрытаму прагляду.

Трэба адзначыць, што выдавецкая дзейнасць у Віцебскай губерні мела абмежаваны характар. Друкаваліся ў асноўным заказы з Москвы, працэкт жа ўласнай кнігавыдавецкай прадукцыі быў нязначным. Таму ў сваёй дзейнасці Віцебскае губернскае аддзяленне абласнога ўпраўлення па спраўах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР шмат увагі ўдзяляла сістэматычным праверкам бібліятэк і кнігарань, а таксама рэгулюванню кніжнага гандлю.

Арыенцірам пры ажыццяўленні цэнзуры былі нарматыўныя дакументы з Москвы. У органах пэрыядычнага друку не дапускаліся крытычныя артыкулы адносна фінансавай палітыкі, заработкаў, звесткі па птаннях экспартна-хлебных апераций, публікацыі курсаў валюты і г.д. У адносінах да мастацкай літаратуры Віцебскае губернскае аддзяленне абласнога ўпраўлення па спраўах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР павінна было сачыць за тым, каб прыватныя, кааператыўныя выдавецтвы не выпускалі творы тых класікаў, выданне якіх манапалізавала дзяржава, а таксама кнігі аўтараў, якія актыўна выступалі супраць бальшавіцкай улады [5]. Не пропускаліся літаратура, што ўслайляла старыя по-бытавыя ўмовы і адносіны, некрытычна апісвала рэлігійныя з'явы. Гэта было даволі складана, бо ў гісторычнай і класічнай літаратуры было шмат патрыятызму, справядлівых цароў і памешчыкаў, што зусім не стасавалася з агульнапрынятымі ўяўленнямі.

Кнігі па філософіі і сацыялогіі відавочна ідэалістычнага напрамку Віцебскае губернскае аддзяленне абласнога ўпраўлення па спраўах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР забараняла выкарыстоўваць у якасці падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў. Навуковыя працы па пытаннях філософіі і сацыялогіі гэтага напрамку выдаваліся вельмі маленькім тыражом, бо прызначаліся для абмежаванага кола навукоўцаў.

Асобна стаяла пытанне цэнзуравання рэлігійнай літаратуры. Згодна з выдавецкай палітыкай савецкай улады выпуск скарачаўся да друку рэлігійных каляндароў, даведнікаў. У іх дазвалялася друкаваць толькі пералік тых святаў, якія былі прадугледжаны савецкім табелем, прычым найменні святаў павінны былі скарачацца. Напрыклад, не Раство Господа нашага Ісуса Хрыста, а проста Раство і г.д. [6]. Цэнзурнаму рэдагаванню падлягала і мастацкая літаратура, у якой сустракалася «рэлігійная тэрміналогія». Гэтыя працэсы узмацніліся ў 1930-я гады пасля таго, як дзяржава пачала праводзіць палітыку татальнага атэізму.

Цэнзура распаўсюджвалася і на замежныя выданні, якія ўвозіліся ў Савецкі Саюз. У вызначэнні ступені прыдатнасці замежных выданняў да распаўсюджвання Віцебскае губернскае аддзяленне аблас-

нога ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР арыентавалася выключна на інструкцыі Галоўліта РСФСР, у межах якога быў створаны спецыяльны аддзел, які займаўся замежнымі выданнямі і складаў адпаведныя спісы забароненай для ўвозу літаратуры. Напрыклад, у 1923 годзе такі спіс налічваў 232 кнігі [7]. Сярод іх былі творы М. Цвятаевай, М. Гумілева, І. Севяраніна, А. Амфітэатрава і іншых. Трапілі сюды і кнігі замежных аўтараў, такія як «Россия во мгле» Г. Уэльса, «Дэкамерон» Дж. Бакачча, казкі братоў Грым, а таксама творы Дж. Байрана [8].

Арганізацыйна Віцебская губернская аддзяленне абласнога ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР было звязана з мясцовымі аддзяленнямі Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення. Апошніе было адной з самых роднасных і блізкіх па характеристу працы ўстаноў. У паўнамоцтвы паліткантороля ўваходзіла барацьба з распаўсюджваннем твораў, недазволеных Галоўлітам РСФСР і аблітзахам, нагляд за друкарнямі, барацьба з падпольным выдавецтвам, назіранне за гандлем рускай і замежнай літаратуры і канфіскацыя кніг [9]. Але, нягледзячы на тое, што абавязкі былі размеркаваны, адносіны паміж гублітам і органамі Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення складваліся цяжка. Апошніе ўважліва сачылы за дзейнасцю ўпраўнаважаных Віцебскага губернскага аддзялення абласнога ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў Заходній вобласці РСФСР і фіксавала іх памылкі, каб паказаць некампетэнтнасць гэтага органа ў справах папярэдняй і паследуючай цэнзуры, асабліва ў дачыненні да губернскіх газет [10]. Тым самым аддзяленні Дзяржаўнага палітычнага ўпраўлення прэтэндавалі на самастойнае ажыццяўленне ўсіх відаў цэнзуры.

Заключэнне. У мэтах упарядковання кіраўніцтва мясцовымі органамі цэнзуры ў лістападзе 1923 г. аблітзап быў скасаваны. З таго часу Віцебскі губліт падпрарадкоўваўся непасрэдна Галоўліту РСФСР. У сакавіку 1924 г. было вырашана пытанне аб вяртанні БССР тэрыторыі з пераважна беларускім насельніцтвам. У выніку да Беларусі адышлі 15 паветаў і некаторыя воласці Віцебскай, Гомельскай і Смаленскай губерняў. Адпаведна адразу адбыліся структурныя змены – Віцебскі губліт быў ліквідаваны, а ўсе справы перададзены ўпраўнаважанаму Галоўнага ўпраўлення па справах літаратуры і выдавецтваў БССР па Віцебскай акрузе. Зноў адбылася перарэгістрацыя выдавецтваў, пераправерыны бібліятэкі і кнігарні, абноўлены склад цэнзараў з улікам нацыянальнай прыналежнасці.

ЛІТАРАТУРА

1. «На службе родине: страницы истории» / В.И. Дементей [и др.]. – Витебск: Витебск. обл. типография, 2004. – С. 55 – 57.
2. Дзяржаўны архіў Віцебскай вобласці (ДАВВ). Фонд 246. – Воп.1. – Спр. 318. Аб стане і выніках працы губліта (1923 – 1924 гг.). – Л. 22.
3. ДАВВ. Фонд 246. – Воп.1. – Спр. 316. Аб стане і выніках працы губліта (1923 – 1924 гг.). – Л.44.
4. ДАВВ. Фонд 170. – Воп. 1. – Спр. 433. Аб выпуску выдавецкай прадукцыі і справаўдача ўпраўнаважанага Галоўліта па Віцебскаму павету (1923 -1924 гг.). – Л.3.
5. ДАВВ. Фонд 246. – Воп.1. – Спр. 318. Аб стане і выніках працы губліта (1923 – 1924 гг.). – Л. 209.
6. ДАВВ. Фонд 246. – Воп.1. – Спр. 318. Аб стане і выніках працы губліта (1923 – 1924 гг.). – Л. 209.
7. ДАВВ. Фонд 246. – Воп.1. – Спр. 318. Аб стане і выніках працы губліта (1923 – 1924 гг.). – Л. 25.
8. ДАВВ. Фонд 246. – Воп.1. – Спр. 318. Аб стане і выніках працы губліта (1923 – 1924 гг.). – Л. 25.
9. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). Фонд 42. – Воп. 1. – Спр. 134. Праект пастановы аб Галоўліце БССР і пратаколы пасяджэнняў Галоўлітбела (15 лістапада – 28 снежня 1922 г.). – Л. 4.
10. ДАВВ. Фонд 170. – Воп. 1. – Спр. 433. Аб выпуску выдавецкай прадукцыі і справаўдача ўпраўнаважанага Галоўліта па Віцебскаму павету (1923 –1924 гг.). – Л. 3.

ПОЛАЦКІ ГІСТАРЫЧНЫ НАРАТЫЎ НА СТАРОНКАХ ЧАСОПІСАЎ «ВЕСТНИК ЮГО-ЗАПАДНОЙ И ЗАПАДНОЙ РОССИИ» И «ВЕСТНИК ЗАПАДНОЙ РОССИИ» К. ГАВОРСКАГА

канд. гіст. навук С.А. ШЫДЛОЎСКІ
(Полацкі дзяржжаўны ўніверсітэт)

Праводзіцца аналіз публікаций перыядычных выданняў «Вестник Юго-Западной и Западной России» і «Вестник Западной России», прысвечаных гісторыі Полаччыны. Разглядаецца роля беларускага гісторыка і грамадска-палітычнага дзеяча Ксенафонта Антонавіча Гаворскага (1821 – 1871), як даследчыка і выдаўца, у вывучэнні і папулярызацыі гісторыі Полаччыны. Даецца класіфікацыя публікаций часопіса, прысвечаных гісторыі Полацка. Прыводзіцца іх пералік адпаведна храналогіі выхаду нумароў часопіса, якія прысвечаны гісторыі, археалогіі і этнаграфіі Полацкай зямлі. Даецца анататыя полацкіх гісторычных сюжэтаў, якія прысутнічаюць на старонках часопіса. Адзначаецца, што нягледзячы на